

присвяч. 95-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 22 травня 2020 р.)

5. Міненкова Н. Свобода заповіту та її обмеження за цивільним законодавством України та деяких європейських країн. *Право України*. 2013. № 8. С. 279–291.

6. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.

УДК 347(77+78)

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

Ректор Харківського національного університету внутрішніх справ, полковник поліції, доктор юридичних наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ОБМАН (ШАХРАЙСТВО) ЯК ПІДСТАВА ВИЗНАННЯ ПРАВочИНУ НЕДІЙСНИМ

До сьогодні у національній цивілістичній доктрині немає єдиної думки щодо правової класифікації вад волі та волевиявлення при здійсненні правочинів. Відповідно відсутній і *єдиний підхід* щодо розуміння обману (шахрайства) як підстави визнання правочину недійсним. У цього є декілька передумов:

По-перше, проблематика шахрайства (обману) в достатній мірі досліджена в роботах Г. Джек Болонью (G. Jack Bologna), Роберт Дж. Линдквист (Robert J. Lindquist), Аарон Дж. Синглетон (Aaron J. Singleton), Томми У. Синглетон (Tommie W. Singleton) [1], Дидье Лавьон (Didier Lavion) [2] та ін., але її законодавче сприйняття та судове супроводження для України, потребує більш чіткої деталізації особливо в умовах рекодифікації цивільного законодавства.

По-друге, обман (шахрайство) найбільш ґрунтовно розглядався низкою авторів з кримінального права. І. М. Салімоною [3], П. М. Коваленко [4], Ю. Л. Шуляк [5], О. В. Кравченко [6] виключно через призму злочину.

По-третє, автори цивільно-правової спрямованості, серед яких І. В. Давидова, в роботі «Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману» дійшла суперечливого висновку про визначення обману як «кваліфікованої помилки» [7]; В. І. Крат у статті «Недійсність правочинів, учинених під впливом обману» помилково вважає, що тільки особа, яка вчинила правочин, може

ставити під сумнів неправильне формування власної волі [8]. Фактично в науковій літературі відмічається непослідовний підхід до розуміння сутності обману (шахрайства) як підстави визнання правочину недійсним.

По-четверте, в судовій практиці України справи про визнання правочинів недійсними і, зокрема, спори про визнання недійсними правочинів, які вчинені під впливом помилки, обману (шахрайства), є розповсюдженим явищем. На момент написання тез Єдиний державний реєстр судових рішень містить в собі 4973 рішень з означеної категорії справ.

По-п'яте, Кримінальний кодекс України статтями 192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою», 190 «Шахрайство» прямо конкурує з нормами діючого ЦК України та поточним законодавством, породжуючи недосконалість правозастосування.

Таким чином до сьогодні не зменшується науковий потенціал дослідження проблем недійсних правочинів які вчинено під впливом помилки, обману (шахрайства) зокрема.

З узагальнення позицій науковців та судової практики щодо навмисного введення особи в оману стосовно істотних умов правочину, наслідком якого одна зі сторін укладає не вигідний для себе договір, впливає, що такий недійсний правочин іменуються «вчиненим під впливом обману». Обман, це завжди протиправні вчинки (дії), які мають на меті створити хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим її відображенням. Традиційно обман класифікують у двох наступних формах:

1) у формі активних дій – це випадки, коли контрагентом стверджуються неправдиві факти про правочин, його елементи (правовий режим, характер, предмет, сторони правочину); заперечуються недоліки; вказуються перебільшення; здійснюються підробки і т. п. Так, у справі № 668/13508/14-ц і подібних до неї, суд дійшов висновку, що неправдиве повідомлення батьками, які є одночасно законними представниками неповнолітньої або малолітньої особи, про відсутність прав дитини на майно, що передається в іпотеку, не може бути підставою для визнання іпотеки недійсною за позовом батьків, які зловживали своїми

правами законних представників дитини, а може спричинити інші наслідки, передбаченні законодавством, які застосовуються органами опіки та піклування. Як вже зазначалось, обман в активній формі межує з відповідним злочином, тому Верховний Суд України вказав, коли службова особа має умисел на заволодіння чужим майном шляхом обману і для цього вчиняє дії, які за зовнішнім проявом лише схожі до тих, що належать до кола її службових повноважень, а для переконання потерпілих у достовірності обману виносить завідомо неправдиві (такі, що не породжують жодних правових наслідків) документи, то такі дії самі по собі, незважаючи на їх схожість із протиправним використанням службових повноважень, не утворюють злочину в сфері службової діяльності (постанова № 5-28ксл3 від 05.09.2013 року), але, на нашу думку, є підставою для цивільно-правових наслідків;

2) у формі пасивних дій – це випадки, коли контрагент навмисно не сповіщає про дійсні факти, які йому відомі: ненадання повної документації; приховання інформації, замовчування про істотні умови правочину. Так, у справі № 6-7184св08 позивачем та відповідачами був укладений та нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу 70/100 частин будівель автобази. Відповідачі навмисно замовчували наявність обставин, що можуть перешкодити вчиненню правочину, а саме відсутність у них наміру сплачувати за придбання майна. Унаслідок дій відповідачів позивач навмисно був введений в оману щодо вартості майна, яку мали намір сплатити за його придбання відповідачі, замовчуючи існування обставин, які могли перешкодити вчиненню правочину з боку позивача. В іншому прикладі у справі № 299/1505/16-ц суд касаційної інстанції погодився з висновками судів про наявність правових підстав для визнання недійсним кредитного договору, оскільки на порушення положень Закону України «Про захист прав споживачів» у діях відповідача (банку) наявний умисел, який полягає в замовчуванні реальної ціни пропонованої фінансової послуги, зокрема, формування волі позичальника щодо укладення спірного правочину відбувалось під впливом інформації, яка не відповідала дійсності, виконання спірного правочину було направлено на отримання кредитором прихованого прибутку та виникнення непередбачених втрат у боржника.

Об'єднує ці недійсні правочини – протиправний прямий намір контрагента або третіх осіб, які діють в інтересах контрагента, на введення сторони правочину в оману. За думкою більшості науковців, обман може стосуватися не тільки істотних умов правочину, але й знаходитися за межами істотних умов правочину та стосуватися мотивів або мети правочину [9, с. 305].

Висновки:

1) необхідно чітко розмежовувати помилку та обман (шахрайство) як підстави для визнання правочинів недійсним, оскільки обман – це завжди результат навмисних дій однієї зі сторін;

2) запропоновано, що обман може полягати, як в активних діях сторони правочину так і в у пасивних діях недобросовісної сторони правочину, що утримується від дій, які він повинен був зробити.

Список бібліографічних посилань:

1. Fraud Auditing and Forensic Accounting. 3rd ed. / Tommie W. Singleton, Aaron J. Singleton, G. Jack Bologna, Robert J. Lindquist. Wiley, John & Sons, Incorporated, 2006. 272 p.
2. Didier Lavion et al. Pulling fraud out of the shadows. PwC's: Global Economic Crime and Fraud Survey, 2018. 30 p. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/forensics/global-economic-crime-and-fraud-survey-2018.pdf>
3. Салімонов І. М. Кримінальна відповідальність за обман покупців та замовників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2004. 18 с.
4. Коваленко П. М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2005. 20 с
5. Шуляк Ю. Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2011. 20 с.
6. Кравченко О. В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Х., 2005. 21 с.
7. Давидова І. В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. О., 2011. 20 с.
8. Крат В. І. Недійсність правочинів, учинених під впливом обману. *Часопис Київського університету*. 2012. № 3. С. 189–192.
9. Гражданское право: учебник. Т. 1. 6-е изд., перераб. и доп. / под ред. А. С. Сергеева, Ю. К. Толстого. М. : Велби, 2002. 765 с.